

8. Липинський В. Твори. – Т. 3. Україна на переломі, 1657–1659: Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-м столітті. – Філадельфія: Східноєвропейський дослідний інститут ім. В.К.Липинського, 1991. – 346+LXX с.
9. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – Т. 2. – К.: Основи, 1994. – 573 с.
10. Малеева І. Генеза українського націоналізму // Національна ідея у формуванні громадянського суспільства та правової держави в Україні (матеріали конференції). – К.: Кон'рес українських націоналістів, 1996. – С. 81–89.
11. Назарук О. Рік на Великій Україні: Спомини з української революції. – Відень: Український прапор, 1920. – 349 с.
12. Революция на Украине по мемуарам белых. – К.: Политиздат Украины, 1990. – 436 с.
13. Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 – грудень 1918). – Київ; Філадельфія: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України: Східноєвропейський дослідний інститут ім. В. К. Липинського, 1995. – 493 с.
14. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис. – К.: Либідь, 1999. – 976 с.
15. Центральний державний архів громадських об'єднань України.

Д. Ф. РОЗОВИК

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРОФЕСІЙНОГО, НАРОДНОГО ТЕАТРУ, МУЗИКИ ТА КІНОМИСТЕЦТВА У 1917–1920 РР.

Розовик Дмитро Федорович – доцент кафедри української історії та етнополітики Київського національного університету ім. Т.Г.Шевченка, кандидат історичних наук

Органічною частиною культурного життя будь-якого народу є театральне і музично-хорове мистецтво. У середовищі українського народу воно розвивалося з давнини і його здобутки, особливо у музиці, співах, хореографії уже з часів козацько-гетьманської держави стали відомі у багатьох європейських країнах. Але відомі Валуєвський циркуляр уряду (1863 р.) та Емський акт (1876 р.) імператора Росії заборонили сценізувати українські вистави і вживати рідну мову у музиці, чим надовго затримали розвиток національного театрального-музичного мистецтва. Після виходу цих законів впродовж п'ятдесяти років передові діячі науки і культури України вели настійну боротьбу за їх відміну і надання нормальних можливостей розвитку української музики та театру. Проте такі умови з'явилися лише з падінням монархії в Росії і утворенням першого національно-державного органу Центральної Ради.

Навесні 1917 р. Центральна Рада, отримавши від Тимчасового уряду право на проведення культурного будівництва, повела в цьому процесі роботу за відродження національного театрального, музичного й хореографічного мистецтва.

Серед цього комплексу завдань парламент на передній план висунув проблему створення професійного театру і вже у квітні 1917 р. заснував газету «Театральні вісті» та організаційний комітет по формуванню першого постійно діючого українського національного професійного театру. До його складу увійшли І. Мар'яненко, С. Паньківський, О. Курбас, Л. Старицька-Черняхівська, Л. Орел-Степняк, та інші відомі

митці. Очолив названий комітет В. Винниченко. На діяльність нового театру Центральна Рада виділила з власного фонду кошти й арендувала для нього приміщення Троїцького народного дому в м. Києві [1].

У травні цього ж року театральний комітет затвердив репертуар вистав для Національного професійного драматичного театру і його творчий колектив у складі 31 чол. До трупи увійшли М. Садовський, О. Курбас, І. Мар'яненко, П. Саксаганський та інші відомі майстри сцени. Відкриття театру відбулося 16 вересня 1917 р. виставою В. Винниченка «Пригвожджені» [2].

Робота по формуванню професійних і народних театрів значно прискорилася з утворенням уряду, Генерального Секретаріату освіти і у його структурі Департаменту мистецтва з театральним відділом.

Восени 1917 р. названі державні структури надали фінансову допомогу й провели значну практичну роботу по організації українських театрів або сценізації діючими театрами українських вистав у Чернігові, Полтаві, Миколаєві, Херсоні, Вінниці, Одесі та інших містах. Нещодавно створений «Молодий театр» Л. Курбаса для налагодження своєї діяльності отримав від уряду 210 тис. крб. допомоги. По декілька десятків карбованців на сценізацію вистав українських драматургів надіслав Генеральний Секретаріат групі губернським і повітовим театрам [3].

Поряд з організацією професійних театрів для дорослих, театральний відділ Департаменту мистецтва видав розпорядження про формування професійних театрів для дітей і молоді. На виконання цього наказу такі театри відкри-

валися у м. Києві, Одесі, Харкові та інших містах УНР [4].

Центральна Рада з урядом, місцевими органами влади попідкувалася про масове відкриття напівпрофесійних й аматорських самодіяльних театрів в містах та селах республіки. До усієї роботи були широко залучені «Просвіти», учительські колективи, молодь і доросле населення. Вони активно створювали любительські драматичні театри, музично-хорові групи, самодіяльні гуртки і т.д.

Влітку 1917 р. в м. Сквирі колектив місцевих учителів утворив театральну групу, яка показувала українські п'єси у містах і селах Сквирського та сусіднього повітів [5].

Особливою великою популярністю у Сквирському повіті і далеко за його межами користувався театральнo-художній колектив с. Криве. В ньому любитель-режисер С. Балавенський організував велику театральнo-хорову групу з місцевих жителів. За оцінкою спеціалістів того часу колектив у своїй творчості досяг надзвичайно високої майстерності. Професійно грали актори на сцені. Концертні групи супроводжувалися досконалою музикою, чудовим сольним і хоровим співом, вишуканою хореографією. Виступаючі були одягнені в прекрасні національні костюми. Театр наочно продемонстрував невичерпані джерела природного театральнo-музичного мистецтва українського народу.

Колектив кривичан давав концерти в багатьох населених пунктах Київщини, а Генеральний Секретаріат освіти надавав йому право виступити з декількома концертами в столиці у Національному театрі. Ці виступи проходили з переповненими слухачами залу театру. Досвід роботи колективу по організації народного театральнo-музичного мистецтва вивчали спеціалісти з багатьох міст України, викладачі музичних закладів [6].

Високу художню майстерність демонстрували сотні інших самодіяльних колективів республіки.

Прискорений розвиток професійних і любительських театрів, об'єктивно вимагав забезпечення цього руху кваліфікованими організаторами, акторами, спеціалістами різних жанрів театральнo-музичного мистецтва. Для їх підготовки, за рішенням Центральної Ради, по Україні створилася мережа нових навчальних закладів.

У містах Києві та Одесі вперше на території колишньої Російської імперії відкрилися школи, які готували професійних акторів, режисерів, декораторів для театрів, а в столиці, у доповнення до них, заснувалися режисерсько-інструкторські курси по підготовці акторів і організаторів напівпрофесійних та народних театрів [7].

Центральна Рада і уряд активно займалися становленням національного музично-хорового та хореографічного професійного і самодіяльного мистецтва.

Навесні 1917 р., за рішенням Центральної Ради та фінансовій підтримці збоку «Просвіти», у м. Києві утворився український Національний хор і його диригентом назначено К. Стеценка.

На зразок цього хору, впродовж 1917–1918 рр. у Полтаві, Вінниці, Житомирі, Харкові, Кам'янець-Подільську та інших містах УНР при фінансовій підтримці збоку уряду та участі місцевих органів влади, культурних товариств створювалися національні (народні) професійні і аматорські хорові, музичні, танцювальні колективи. На основі чисельних духових та струнних оркестрів формувалися оркестри народної музики. Навесні 1918 р. в м. Києві утворився Український Національний оперний театр. Його очолив М. Садовський (Тобілевич) [8].

Музика, співи, хореографія, за рішенням Генерального Секретаріату освіти як обов'язкові навчальні предмети були уведені в школи і вузи республіки.

Для підготовки спеціалістів з музики, хореографії при фінансовій підтримці уряду в республіці відкрилася мережа музичних шкіл. В губернських центрах 22 курси нотної грамоти, 13 курсів хорового співу та хореографії, які готували спеціалістів професійним і самодіяльним музичним й танцювальним колективам [9].

Отже, Центральна Рада і уряд УНР закликали основи розвитку національного професійного та аматорського театральнo-музично-хорового й хореографічного мистецтва.

Дальшого зміцнення і розбудови ці напрямки культури набували в період гетьманату.

Характерною особливістю цього етапу розвитку, особливо театральнo-музичного мистецтва, стало те, що багато напівпрофесійних і аматорських колективів розпочали переходити на професійну основу або заявляли про ці наміри уряду, місцевим органам влади й просили від них на це підтримки. Таких колективів було сотні. Тому, за рішенням уряду, допомога надавалася насамперед тим театрам, які дійсно показували вистави глядачам на високому професійному рівні. До таких належали український Національний театр, другий Київський міський, українські театри Чернігова, Полтави, Житомира, Харкова та ряду інших міст.

Крім підтримки діючих колективів, Рада Міністрів виділяла кошти для заснування нових театрів. У столиці відкрився державний український драматичний театр. До складу його трупи увійшли М. Заньковецька, Г. Борисоглібська, С. Паньківський та інші відомі майстри сцени. Керував колективом П. Саксаганський, а розпочав свою творчу діяльність новостворений театр у листопаді 1918 р. виставою «Лісова пісня» [10]. Заснувався новий професійний український «Вільний театр» у Полтаві, губернський національний у Херсоні і т.д.

Зростання авторитету і популярності українського театральнo-музичного мистецтва сприяло тому,

що велика група російських, єврейських і деякі польські театри розпочали сценізувати «Маруся Богуславку», «Наталку Полтавку», «Назара Стодолю» та інші українські вистави [11].

Для забезпечення зростаючої мережі театрів кваліфікованими акторами, режисерами уряд гетьманату, у доповнення до діючих театральних-музичних навчальних закладів, відкрив у столиці дворічну драматичну школу та державні театральні режисерсько-інструкторські курси. Надав допомогу по налагодженню навчального процесу Одеській драматичній школі та іншим навчальним закладам цього профілю [12].

Керівництво держави підтримувало дальший розвиток музично-хорового мистецтва. Рада Народних Міністрів профінансувала діяльність оперного театру, симфонічного оркестру ім. Лисенка, музично-драматичного інституту, реформувала музично-драматичну школу ім. Лисенка у вищий музично-драматичний інститут. За рішенням Міністерства народної освіти та мистецтва при Київській консерваторії, музичних школах відкрилися кафедри і спеціалізації української музики, 8 кобзарських шкіл по губернських центрах та десятки курсів по підготовці диригентів й художніх керівників народних хорів. За державні кошти створилося 27 великих професійних національних музично-хорових та хореографічних колективів [13].

Щодо художньої самодіяльності, то вона в період гетьманату також розвивалася досить інтенсивно, а у ряді губерній набула навіть масового поширення.

На Полтавщині самодіяльні драматичні, хорові й хореографічні групи та колективи впродовж 1918 р. утворилися практично по всіх населених пунктах. В одному з таких аматорських гуртків розпочав свою творчу діяльність видатний співак сучасності І.Козловський. З метою підвищення їх загального мистецького рівня, за рішенням губернського земського зібрання, у повітових центрах краю були відкриті народно-капельмейстерські курси організаторів художньої самодіяльності.

Таким чином, завдяки комплексній роботі з боку уряду, місцевих органів влади, культурних організацій в сфері театального, музичного й хорового мистецтва наприкінці 1918 р. у державі діяло уже понад 850 українських професійних і напівпрофесійних драматичних та оперних театрів й колективів, а також близько 4 тис. самодіяльних драматичних, хорових, музичних і хореографічних колективів та груп.

Розвиток театально-музичного мистецтва знаходився постійно в центрі уваги Директорії УНР. Її голова В.Винниченко, будучи сам талановитим драматургом, з цієї високої державної посади надавав українським професійним і народним театрам максимально можливу допомогу.

Навесні 1919 р. театри республіки отримали асигнування в декілька мільйонів гривень. Про-

довжувалося фінансування з боку уряду відкриття нових професійних та напівпрофесійних театрів у Херсоні, Катеринославі, Проскуріві, Могилев-Подільську та інших містах. У їх створенні приймали активну участь Л.Курбас, М.Садовський та інші відомі майстри сцени [14].

Особливо багато в період правління Директорії УНР утворилося мандрівних театрів. Діяло їх у кожній губернії по декілька десятків й вони успішно ознайолювали широкі народні маси з українським театральним мистецтвом.

Директорія УНР спільно з урядом і культурною комісією Трудового Конгресу підтримували дальший розвиток музично-хорового мистецтва й художньої самодіяльності. При їх фінансовій допомозі навесні 1919 р. утворилося декілька десятків національних професійних і народних хорів у Київській, Волинській, Подільській, частково Катеринославській губерніях. Заснувалася «Українська республіканська хорова капела» яку очолив О.Кошиць. Капела у 1919 р. гастролювала по багатьох містах Австрії, Чехії, Польщі, Німеччині, Франції. Зали у яких проходили її концерти, завжди були переповнені глядачами. Вони з великим захопленням слухали українську музику та пісні. Завдяки цим гастролям українське музичне мистецтво набуло широку популярність у країнах Західної Європи [15].

Театральне життя й музично-хорове мистецтво розвивалося у радянський період. Проте, порівняно з попередніми роками, воно мало свої особливості і труднощі становлення.

Навесні 1919 р. Раднарком УСРР на підтримку театрів республіки виділив досить великі на той час асигнування у 261 млн. крб. і встановив зарплату акторам у 5-8 тис. крб. на місяць. Але, поряд з цим позитивним моментом, керівництво республіки видало закон про націоналізацію всіх професійних й напівпрофесійних театрів і передало їх у підпорядкування Наркомату освіти та Всеукраїнському театальному комітету. Згодом у структурі театального комітету була створена комісія радянської пропаганди. Вона переглянула репертуари всіх театрів, вилучила з них вистави, які, на її думку, носили «буржуазно-націоналістичний» характер і розпорядилася замінити їх п'єсами з активною пропагандою ідей більшовизму та захисту радянської влади. Ці заходи стали фактично уведенням політичної цензури у театральне мистецтво республіки. Зрозуміло, що таке ставлення до українського театального життя привело до згортання творчої ініціативи багатьох колективів, заідеологізувало мистецтво, не дало йому можливості розвиватися на нормальному національно-демократичному ґрунті [16].

Проте, незважаючи на ці недоліки, радянське керівництво в цілому зробило досить багато для зміцнення матеріальної бази театрів та збільшення їх чисельності.

Навесні 1919 р. лише у м. Києві діяло близько сотні різних театрів і багатьом з них уряд надавав матеріальну допомогу. При сприянні Раднаркому і за участю місцевих органів влади та культурних організацій відкрилося два нові українські театри в м. Чернігові і сім по губернії. Профінансував уряд створення десятків нових професійних і напівпрофесійних театрів по інших губерніях республіки [17].

Але денікінці, окупували Україну, впродовж осені 1919 р. ліквідували практично всі професійні і навіть аматорські українські, єврейські та театри інших національних меншин й створили на їх основі російські або переобладнали театральні приміщення під кабаре, ресторани тощо. Тому, після вигнання Добровольчої армії, довелося фактично заново створювати мережу українських професійних і любительських театрів, витрачаючи на це великі кошти.

Паралельно з театральним розвивалася і відновлювалася заново діяльність професійних, аматорських музично-хорових, хореографічних колективів та симфонічних оркестрів. Серед них особливою популярністю користувалася українська державна капела «Думка», яка незабаром стала однією з найкращих музично-хорових колективів республіки і Радянського Союзу.

Факхівців музично-хорового мистецтва готували понад 200 навчальних закладів, більшість яких також, після денікінського розорення, змушена була відроджувати свою діяльність заново.

Отже, внаслідок багатогранної роботи урядів, місцевих органів влади, різних громадських і культурних організацій впродовж 1917-1920 рр. в Україні була створена міцна основа національного театального й музично-хорового мистецтва. Наприкінці 1920 р. в республіці діяло близько 40 українських професійних драматичних і оперних театрів, 400 напівпрофесійних та постійно діючих народних драматичних театральних труп. Цю масу доповнювало 9 тис. колективів і груп художньої самодіяльності у яких брало участь близько 220 тис. чол. [18]

В процесі формування українського театру з ініціативи Центральної Ради і уряду розгорнулася робота по розвитку тоді маловідомого й поширеного в масах кіно. Цим питанням займався Генеральний Секретаріат освіти та створена у його Департаменті мистецтва кіносекція.

Тут варто зазначити, що Генеральний Секретаріат освіти у ті далекі часи, коли кіно демонструвалося іше як рідкісне технічне диво, вбачав уже в ньому перспективний, всеохоплюючий і достатньо впливовий напрямок мистецтва по культурно-естетичному вихованню населення й розвитку національної культури взагалі. У зв'язку з цим уряд влітку 1917 р. на модернізацію матеріально-технічної бази кіноіндустрії виділив досить великі асигнування, а згодом

розробив програму екранізації перших українських наукових, документальних і художніх кінофільмів. Було також закуплено чимало синематографів для створення стаціонарних й пересувних кінотеатрів та передачі їх в систему шкільної й вищої освіти [19].

Робота, започаткована Центральною Радою по формуванню національного кіномистецтва, була продовжена при гетьмані П.Скоропадському.

У цей час кіносекція Міністерства народної освіти та мистецтва, очолювана Л.Старицькою-Черняхівською, утворила режисерсько-акторські колективи по екранізації українських художніх і документальних кінофільмів. Сама ж Л.Старицька-Черняхівська написала сценарії до кінофільмів «Розбійник Кармелюк», «Вітер з півночі» та інших. Кіносекція залучила до знімання в кінофільмах кращих акторів з професійних театрів. Створила окремі спеціалізовані колективи по екранізації наукових кінофільмів, казок для дітей, кінохроніки і т.д. Завдяки цілеспрямованій роботі кіносекції, режисерсько-акторських колективів та кіностудій, лише впродовж другої половини 1918 р. на екран вийшло понад 50 нових українських художніх й документальних кінострічок [20].

Ідея Центральної Ради і гетьманату по створенню національного кінематографа знайшла досить активну підтримку серед культурних організацій, місцевих органів влади в ряді регіонів України.

На Полтавщині земське губернське зібрання виділило 234 тис. крб. на заснування власної красної режисерсько-акторської групи, кінолабораторії й мережі кінотеатрів [21].

Подібні творчі колективи та матеріально-технічна база для кіностудій створювалася за місцеві й урядові кошти у Подільській, Одеській, Катеринославській губерніях. Ці колективи власними зусиллями екранізували десятки кінофільмів.

Досить активну підтримку дальшому формуванню національного кіномистецтва надавала Директорія УНР. Особливість її роботи в цьому напрямку полягав у тому, що вона виділяла великі кошти на технічне переоснащення кіноіндустрії, збільшення випуску різноматематичних українських кінофільмів, відкриття нових стаціонарних та пересувних кінотеатрів [22].

Стосовно розвитку українського кіномистецтва у радянський період, то воно, як і театри, було націоналізоване, перейшло фактично під більшовицький партійний контроль і зобов'язане було захищати і проводити його ідеологію та політику на екрані. Природно, що це негативно впливало на розвиток кіномистецтва.

Але якщо заідеологізований класовий підхід радянського керівництва до кіно можна піддавати критиці, то в плані розвитку технічної бази кіноіндустрії, направлення в кіностудії найкращі

акторські сили України і навіть сусідніх республік, підвищення художньо-мистецького рівня новостворених кінофільмів, було зроблено значний крок вперед. Впродовж 1919–1920 рр. Київська і Одеська кінолабораторії були модернізовані у повноцінні кіностудії з належним матеріальним оснащенням, досвідченими техніками, режисерами, акторськими групами. Для підготовки режисерів, акторів, операторів та інших спеціалістів для кіно в республіці було відкрито чотири спеціалізовані технікуми, кіноакадемія в Харкові та спеціалізації у політехнічних вузах, театральних училищах й інститутах. В губерніях засновано мережу курсів по підготовці техніків-кіномеханіків [23].

Таким чином, внаслідок роботи урядів України, місцевих органів влади, культурних організацій за 1917–1920 рр. кіноіндустрія республіки власними зусиллями відзняла 500 українських

художніх, наукових, документальних кінофільмів, обробила і запустила в прокат 4,2 тис. різноматичних, у тому числі 1,2 тис. художніх кінострічок, створених кіномитцями Росії. За чотири роки в республіці відкрилося 320 постійно діючих кінотеатри, на села працювало понад 160 пересувних кіноустановок. При всіх вузах, технікумах, багатьох школах, училищах, «Просвітах», наукових товариствах відкрилося сотні залів з синематографами. У 1920 р. лише стаціонарні кінотеатри відвідало 9,6 млн. чол. З чудо-кіно познайомилося мільйони жителів села. Отримали можливість систематично переглядати кінофільми десятки тисяч студентів, учнів шкіл та училищ.

Це все разом дає підстави стверджувати, що впродовж 1917–1920 рр. в Україні була створена міцна основа національного кіномистецтва та кіноіндустрії.

Література:

1. ЦДАВО України - Ф.2581 - Оп.1 - Спр.201 - Арк.1.
2. ЦДАВО України - Ф.1115 - Оп.1 - Спр.58 - Арк.11; Робітнича газета - 1917 - 19 вересня.
3. ЦДАВО України - Ф.2581 - Оп.1 - Спр.203 - Арк.6.
4. Народна воля - 1918 - 27 квітня.
5. Народна воля - 1918 - 4 квітня.
6. Народна воля - 1918 - 27 квітня.
7. ЦДАВО України - Ф.2581 - Оп.1 - Спр.199 - Арк.80; Робітнича газета - 1917 - 28 вересня.
8. ЦДАВО України - Ф.2581 - Оп.1 - Спр.203 - Арк.3.
9. ЦДАВО України - Ф.2201 - Оп.1 - Спр.278 - Арк.3-4; Нова Рада - 1917 - 13 грудня.
10. Нова Рада - 1918 - 1 грудня.
11. Полтавський голос - 1918 - 5 липня; Трудовая газета - 1918 - 3 ноября.
12. ЦДАВО України - Ф.2201 - Оп.2 - Спр.585 - Арк.6,9.
13. ЦДАВО України - Ф.2457 - Оп.1 - Спр.2 - Арк.4; Ф.2201 - Оп.1 - Спр.278 - Арк.3,10.
14. Дністрянська хвиля - 1919 - 14 вересня.
15. ЦДАВО України - Ф.1113 - Оп.2 - Спр.82 - Арк.66; Ф.1429 - Оп.2 - Спр.76 - Арк.51.
16. ЦДАВО України - Ф.166 - Оп.1 - Спр.639 - Арк.4; Спр.993 - Арк.25,26,27.
17. ЦДАВО України - Ф.166 - Оп.1 - Спр.1015 - Арк.4.; Известия (Чернигов) - 1919 - 6 июня.
18. ЦДАВО України - Ф.166 - Оп.1 - Спр.1162 - Арк.46.
19. ЦДАВО України - Ф.2581 - Оп.1 - Спр.199 - Арк.15,49.
20. ЦДАВО України - Ф.2201 - Оп.2 - Спр.586 - Арк.7, 10; Нова Рада - 1918 - 4 жовтня.
21. Полтавские новости - 1918 - 8 ноября.
22. ЦДАВО України - Ф.2457 - Оп.1 - Спр.62 - Арк.10, 37, 64; Життя Поділля - 1919 - 10 березня.
23. ЦДАВО України - Ф.2457 - Оп.1 - Спр.62 - Арк.10, 37, 64; Життя Поділля - 1919 - 10 березня.

Т. І. МАЛЕЄВА

МИРГОРОДСЬКА ХУДОЖНЬО-ПРОМИСЛОВА ШКОЛА ІМ. М.В. ГОГОЛЯ ЯК ВТІЛЕННЯ ЗЕМСЬКОЇ ІНІЦІАТИВИ. ДО 105-РІЧЧЯ З ДНЯ ВІДКРИТТЯ.

Малеєва Тетяна Іванівна – старший викладач кафедри суспільно-політичних наук Кременчуцького державного політехнічного університету, аспірантка Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка

Нинішнього 2001 року Миргородська художньо-промислова школа ім. М.В.Гоголя (тепер Миргородський керамічний технікум) відзначатиме 105 річницю від заснування. Цей унікальний навчальний заклад є свідченням неперервного зв'язку між поколіннями позаминогого ХІХ та сьогодишнього ХХІ ст. у їхньому прагненні зберегти художні традиції народу.

Художньо-промислова школа ім. М.В.Гоголя стала втіленням земської ініціативи та наполегливої діяльності. Миргород обрали місцем її розташування як батьківщину великого художника слова та як центр значних покладів керамічних глин. Школа була своєрідним осередком поширення технічних знань та прищеплення художнього смаку не лише для кустарів Полтавсь-